

ВАЛЕНТИНА МІРОШНІЧЕНКО
(Хмельницький)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Обґрунтовано доцільність використання системного підходу в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів. Встановлено, що він дає можливість дослідити цей процес як цілісне утворення, що характеризується певними компонентами, функціями і принципами, і як невід'ємну складову багаторівневої виховної системи вищого військового навчального закладу.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, патріотичне виховання, виховний процес, педагогічна система, системний підхід.

Патріотичне виховання курсантів-прикордонників у вищому військовому навчальному закладі здійснюється на основі накопиченого практичного досвіду та окремих теоретичних поглядів і уявлень. Для підвищення ефективності цього процесу виникає необхідність у науковому осмисленні накопичених знань та упорядкуванні їх у відносно цілісну педагогічну теорію – теорію патріотичного виховання військовослужбовців, яка ґрунтується на основі різноманітних концептуальних підходів.

У руслі досліджуваної проблеми одним із основних методологічних принципів вважаємо системний підхід. Його сутність полягає в тому, що відносно самостійні ком-

поненти розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, у системі з іншими. Системний підхід дає можливість виявити загальні системні якості та якісні характеристики окремих елементів, що входять до складу системи. Він є відтворенням об'єктивного закону діалектики про всебічність взаємозв'язків та взаємозалежність явищ.

Під системою розуміють динамічне утворення, що являє собою взаємозалежність елементів, які забезпечують її виникнення та функціонування як неподільного цілого. Система також трактується як форма, спосіб побудови чи організація чогось. Л. Панчешникова розглядає сутність системи через цілісність її складових, а саме: як «чисельність елементів, що знаходяться у взаємовідношеннях і взаємозв'язках між собою, котрі створюють певну цілісність і єдність» [7]. Дослідниця Т. Ільїна розглядає цілісність як певний «...ступінь взаємозв'язку всіх частин системи між собою, коли зміни в одній будь-якій частині ведуть за собою зміни в інших її частинах і у всій системі в цілому» [5, с. 17]. Близьким за своєю сутністю до попереднього трактування цілісності як системи є визначення В. Афанасьева, який стверджує, що «...цілісність слід розглядати як систему і сукупність об'єктів, взаємодія котрих зумовлює наявність нових інтегральних якостей, які не притаманні частинам, що її складають» [1, с. 8-11].

Таким чином, метою статті є обґрунтування доцільності використання системного підходу у патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників.

У вітчизняній педагогічній науці системний підхід спрямовується на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Тобто визначення головних елементів, сторін, частин об'єктів як цілісної системи, їх специфіки й особливостей дозволяють зробити висновок, що перетворення системи в ціле здійснюється саме внаслідок розвитку диференціації і пов'язаних з нею інтегральних процесів у межах педагогічної системи, де об'єкт розглядається як багатомірна система, що вимагає вивчення його з різних сторін. Системний підхід як важлива умова дослідження виховання знайшов велику підтримку в педагогічній науці.

На сьогодні серед дослідників немає єдиної думки щодо виділення основних елементів педагогічної системи. Так, В. Беспалько в структурі будь-якої педагогічної системи виділяє сукупність таких взаємозв'язаних компонентів: 1 – учні; 2 – виховні завдання (загальні і часткові); 3 – зміст виховання; 4 – процеси виховання (власне виховання і навчання); 5 – викладачі (або технічні засоби навчання); 6 – організаційні форми виховної роботи [3, с.76]. У кожному елементі цієї системи, на його думку, може бути виділена низка елементів з будь-яким ступенем деталізації.

З позицій системного підходу розглядаємо патріотичне виховання курсантів-прикордонників як систему: сукупність взаємозв'язаних елементів, які взаємодіють між собою і утворюють певну цілісність. Відсутність будь-якого із них порушує її цілісність. Означене вище дозволяє зробити висновок, що педагогічна система (як і будь-яка інша) несе в собі як загальні ознаки, що характерні будь-якій системі, так і особливі, специфічні ознаки, притаманні лише їй. До таких загальних ознак системи Г. Пустовіт відносить: наявність зовнішньої цілісності; складну внутрішню побудову психолого-педагогічних взаємозв'язків і взаємозалежностей; визначення цієї системи як підсистеми значно більшої (широкої та багатоваріантної) педагогічної системи [8, с. 52].

Специфічні ознаки педагогічної системи патріотичного виховання правомірно розглядати за особливостями функціонування та їх функціональним призначенням, інформаційно-аналітичним рівнем і відповідно морфологічною її побудовою. Саме морфологічний принцип визначає сутність внутрішньої побудови обґрунтованої нами системи патріотичного виховання курсантів, де кожна з частин є не лише передумовою, а й результатом впливу цілого.

Дослідження патріотичного виховання курсантів як системного утворення в на-

вчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (далі – НАДПСУ) дозволяє визначити основні її складові та встановити специфіку їх змісту, оскільки властивості останніх, як підтверджено нами вище, залежать від відповідності певній системі, а не навпаки. Тоді правомірним є висновок, що ефективна реалізація патріотичного виховання в навчально-виховному процесі академії і навіть за її межами – безпосередньо в оперативно-службовій діяльності прикордонників – забезпечується логічною єдністю елементів системи патріотичного виховання у їх процесуальній побудові.

Однією з головних особливостей педагогічної системи є те, що її основним компонентом є людина, яка виступає як об'єкт керівництва в цій системі. Водночас А. Куракін, Л. Новикова звертають увагу на те, що «...об'єкт як складова педагогічної системи і навіть елемент її управління, ...входить не в одну, а в декілька цілісних якісно різних систем, що можуть розглядатися як з боку будь-якого компонента, так і в їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності» [6]. Отже, доходимо висновку, що комплексність системи патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає наявність як унормованих, так і неунормованих інтегративних зв'язків і взаємозалежностей особистості курсанта й військово-педагогічного середовища (у його межах та поза ними), де ця система розглядається як компонент іншої педагогічної, військово-педагогічної чи соціально-педагогічної системи. Це дозволяє визначити доцільність створення таких психолого-педагогічних умов реалізації змісту, форм і методів патріотичного виховання курсантів, за якими б цілісне сприйняття особистості курсанта здійснювалося з позицій розгляду його і як об'єкта, і як суб'єкта навчально-виховного процесу, а сам процес був спрямований на формування патріотичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Доцільність такого підходу підтверджується працями М. Гончарова, який під педагогічною системою розуміє єдність мети, змісту, організаційних форм, методів і засобів, які забезпечують формування особистості із наперед визначеними рисами, знаннями, поглядами та переконаннями [4].

Аналіз наукової літератури дав можливість визначити й обґрунтувати системні принципи, якості та зв'язки педагогічних систем.

Системні принципи – це основоположні принципи системного аналізу, до яких належать: принцип цілісності (якості системи не зводяться лише до суми елементів, що її складають); принцип функціональної детермінованості елементів та зв'язків системи (залежність кожного елемента системи від його місця та функцій, взаємозв'язків у середині цілісності); принцип структурності (можливість опису та моделювання системи через встановлення її структури як системи зв'язків та відношень складових елементів, залежність її поведінки як цілісності не лише від особливостей поведінки окремих її елементів, але й від якостей її структури); принцип взаємозалежності системи і середовища (у процесі взаємодії з середовищем система формує та виявляє свої якості, виступаючи при цьому самокерованим, активним компонентом середовища); принцип ієрархічності (кожен компонент системи може, у свою чергу, розглядатися як відносно самостійна система; кожна система, що досліджується, є підсистемою будь-якої іншої системи); принцип багатомірності опису кожної системи (за допомогою низки різних моделей, що описують окремі аспекти системи, яка вивчається).

Системні якості – це притаманні педагогічним процесам та явищам системні характеристики: наявність низки компонентів; виділення елементів із цих компонентів (тобто підструктурних складових); наявність ознак, що дають підстави для об'єднання компонентів у певну цілісність; наявність зв'язків між компонентами та їх елементами; зв'язки взаємодії з оточуючим середовищем та іншими системами; функціонування системи як цілісної єдності; упорядкованість (ієрархічність) виділених елементів; наявність органів управління функціонуванням системи. Системні зв'язки – способи координації та взаємодії елементів педагогічної системи. Аналіз

наукових праць дав можливість виділити основні системні зв'язки взаємодії, перетворення, структурні, зв'язки функціонування, розвитку, управління.

У контексті дослідження процесу патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників системний підхід: по-перше, дає змогу виявити місце і роль патріотичного виховання курсантів у макросистемі і мікросистемі, що допомагає зрозуміти сутність взаємозв'язку з іншими напрямками виховної роботи; по-друге, сприяє всебічному глибокому розгляду об'єкта дослідження, проникненню в сутність процесу патріотичного виховання, виявленню суттєвих і несуттєвих зв'язків. Вивчення внутрішніх і зовнішніх чинників, суперечностей, відмінностей, тотожностей допомагає проаналізувати цей процес з різних сторін, виявити його суттєві особливості. У різноманітті конкретного виділяються загальні сторони, закономірності, інтегральні властивості, які являють собою елементи загального взаємозв'язку; по-третє, постає в умовах диференціації знань своєрідним стрижнем, що пронизує різні компоненти виховного процесу, будучи інтегративним чинником знань про об'єкт, тобто патріотичне виховання як складову виховного процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького; по-четверте, дає змогу виявити ступінь розробленості і стан проблеми патріотичного виховання окремих категорій військовослужбовців у науці, вирішити її на практиці. Тим самим визначаються, прогнозуються перспективи вивчення окремих наукових теорій на основі врахування провідних тенденцій розвитку педагогічних процесів.

Правильне розуміння сутності системного підходу передбачає з'ясування взаємозв'язку його з такою педагогічною категорією, як комплексний підхід. У науково-педагогічній літературі ці категорії проаналізовано досить широко. Проте їхній взаємозв'язок висвітлено недостатньо, що потребує додаткового аналізу. Для виявлення цього взаємозв'язку звернемося спочатку до словникового тлумачення змісту понять «комплексність і системність». Отже, «комплексність» – багатоаспектне й інтегральне поняття. Слово «комплекс» у перекладі означає «зв'язок», сполучення предметів і явищ, що складають одне ціле. Поняття «комплексність» стоїть в одному ряду з поняттям «системність» – категорією, у якій відображається цілісність навколишнього світу, того чи іншого явища і в той же час його організованість. Ураховуючи це, вчені вкладають у зміст комплексності три характеристики: взаємозв'язок, всебічність, цілісність.

«Комплексність, – відзначає В. Афанасьєв, – специфічна форма конкретизації системності» [1]. При такому трактуванні комплексний підхід розглядають системно. Цю точку зору розвиває В. Фофанов. Він пише: «Задати систему – значить задати якісно специфічний засіб взаємодії складових, які завдяки включеності в цю взаємодію, є елементами системи. Специфічна для цієї системи взаємодія сама безупинно розвивається» [9].

Кожному комплексу, як цілісній сукупності елементів, відповідає певна структура, що виражає засіб зв'язку, засіб існування складових компонентів у рамках системи як органічного цілого. Компоненти комплексу можуть існувати незалежно один від одного, вони субординуються лише функціонально.

У комплексі немає постійної цілеспрямованої детермінації компонентів, тип їхнього зв'язку визначається ситуативно, залежно від етапу взаємодії. Такою ж взаємодією визначається розвиток і напрямок системи, тому що кожний компонент характеризується властивими йому діалектичними протиріччями. Вирішення цих суперечностей нерозривно пов'язане з визначеним підходом до структурування системи.

Аналіз загальнонаукових основ, що розкривають взаємозв'язок категорій «система», «системний підхід», «комплексний підхід», створює умови для наукового осмислення військово-педагогічних систем, з'ясування їх сутності та змісту. У цю справу значний внесок зробили учені О. Барабаншиков, П. Городов, В. Кушнір, М. Киряшев, І. Грязнов, О. Сафін, Д. Коцеруба.

Серед військових педагогів на проблему співвідношення комплексного і системного підходів існують різні точки зору. Одні вважають поняття «системний підхід» та «комплексний підхід» як синоніми, інші вважають, що, хоча ці поняття тісно пов'язані між собою, вони не є тотожними. «Системний підхід, – зазначає А. Барабанщиків, – передбачає підхід до особистості або колективу як до відособленої системи, що включає цілий ряд взаємозалежних елементів, які утворюють певну цілісність» [2]. Під комплексним підходом у цьому випадку розуміють «ефективну сукупність» організаційних, психологічних чинників, що забезпечують ефективний вплив на всі сторони особистості воїна і військового колективу як керованих систем. Окремі вчені розглядають системний підхід як найважливіший засіб вивчення та аналізу педагогічних явищ, у тому числі й процесу виховання як системи, а комплексний підхід – як засіб перетворення цих явищ з урахуванням їхнього системного бачення. «Розуміння і дослідження процесу виховання як системного потребує комплексного підходу до його організації і здійснення».

Разом із тим, при всіх відмінностях відтінків, вкладених у зміст термінів «системний» та «комплексний підхід» помітною є їх однакова сутність. Таким чином, щоб забезпечити науковість аналізу педагогічних явищ, його слід проводити на основі системного підходу, а для забезпечення успіху у практичній діяльності, необхідно використовувати результати цього аналізу. Водночас комплексний підхід може бути поданий як педагогічна система, як шлях побудови цієї системи, одна з умов її реалізації. Це зрозуміло, адже всебічний розвиток особистості курсанта потребує єдності всіх чинників, які цілеспрямовано впливають на нього, оскільки вони діють, насамперед, в умовах організованого в навчальному закладі виховного процесу, у певній педагогічній системі. Отже, у цьому випадку комплексний підхід не можна зрозуміти, ні тим більше реалізувати поза цією системою. Водночас лише урахування всебічності (багатофакторності) є недостатнім для того, щоб зробити систему цілісною та педагогічно цілеспрямованою. На наш погляд, потрібно забезпечити також відповідні упорядковані взаємозв'язки й відношення між компонентами, домогтися педагогічної взаємодії між ними з урахуванням умов, у яких здійснюється виховний процес, наявності часу й інших ресурсів, через виділення у системі головного, істотного.

Системний підхід вимагає формування системного бачення дійсності, коли кожний складний об'єкт розглядається як система. Унаслідок використання такого наукового підходу дослідник має можливість накопичувати певну сукупність знань про об'єкт, що є основою побудови уточнюючих моделей.

При системному підході процес патріотичного виховання курсантів-прикордонників розглядається як сукупність таких взаємопов'язаних компонентів: мети патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників; педагогічних умов; об'єктів і суб'єктів цього процесу; змісту патріотичного виховання; етапів; принципів та методів; оцінки та корекції результатів патріотичного виховання курсантів-прикордонників; взаємозв'язків між названими компонентами.

М. Таланчук, розвиваючи наукові твердження М. Кузьміної, П. Анахоніна, М. Болдирева, Б. Лихачова, О. Щербаківа, а також на основі власних досліджень, обґрунтовує концепцію системно-функціонального підходу до процесу виховання. Учений пропонує системно-функціональний підхід до процесу виховання, розкриває зміст виховної діяльності й розглядає його як реалізацію системи виховних функцій. М. Таланчук вважає, що педагогічною системою є такий комплекс органічно пов'язаних компонентів, функціональна взаємодія яких спрямована на досягнення виховних завдань. Загальні положення цієї теорії, на наш погляд, доцільно творчо використовувати при розробці системи патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Таким чином, системний підхід у патріотичному вихованні майбутніх офіцерів дає змогу, з одного боку, розглядати цей процес як цілісне утворення, що ха-

рактизується певними компонентами, функціями та принципами, з іншого, – як невід’ємну складову багаторівневої виховної системи вищого військового навчального закладу.

Обґрунтовані в межах статті особливості системного підходу у патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників не є вичерпними. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо змістовне дослідження структурних елементів системи патріотичного виховання курсантів-прикордонників та розкриття взаємозв’язків між ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В. Г. Проблема целостности в философии и биологии / В. Г. Афанасьев. – М. : Мысль, 1964. – 416 с.
2. Барабанщиков А. В. Актуальные вопросы обучения и воспитания пограничников : учебное пособие / А. В. Барабанщиков, И. Г. Безуглов. – М., 1990. – С. 235.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 199 с.
4. Гончаров Н. К. Основы педагогики / Н. К. Гончаров. – М. : Учпедгиз, 1947. – 406 с.
5. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – 72 с.
6. Куракин А. Т. О системном подходе к исследованию проблем воспитания / А. Т. Куракин, Л. И. Новикова // Сов. педагогика. – 1970. – № 10. – С. 96-106.
7. Панчешникова Л. М. О системном подходе в методических исследованиях / Л. М. Панчешникова // Сов. педагогика. – 1973. – № 4. – С. 71-80.
8. Пустовит Г. П. Екологічна освіта учнів у позашкільному навчальному закладі як педагогічна система / Г. П. Пустовит // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 9. – 2003. – С. 51-56.
9. Фофанов В. П. Социальная деятельность как система / В. П. Фофанов. – М., 1981. – С. 30.

ВАЛЕНТИНА МИРОШНИЧЕНКО

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ

Обоснована целесообразность использования системного подхода в патриотическом воспитании будущих офицеров. Определено, что он дает возможность исследовать этот процесс как целостное образование, характеризующееся определенными компонентами, принципами и функциями, и как неотъемлемую составную многоуровневой воспитательной системы высшего военного учебного заведения.

Ключевые слова: *будущие офицеры-пограничники, патриотическое воспитание, воспитательный процесс, педагогическая система, системный подход.*

VALENTYNA MIROSHNICHENKO

SYSTEM APPROACH IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF FUTURE OFFICERS BORDER-GUARDS

The expedience of usage of the system approach in patriotic education of future officers is grounded. It is educed that it gives an opportunity to research this process as integral formation, which is characterized by some components, functions and principles, and as an inseparable part of the multi-level educational system of higher military educational establishment.

Keywords: *future officers border-guards, patriotic education, educational process, pedagogical system, system approach.*

Одержано 27.09.2010, рекомендовано до друку 29.12.2010.